

Ötən əsrin 30-40-cı illərindən başlayaraq Nəriman Nərimanov haqqında yazanların əksəriyyəti ilk növbədə onu kommunist partiyasının və sovet dövlətinin görkəmli xadimi, Şərqdə marksizm-leninizm ideyalarının böyük qarçısı kimi təqdim etməyə, əsərlərini, ictimai fəaliyyətini də məhz bu yöndən dəyərləndirməyə can atırdılar. Hətta onu "Qafqazın Lenini" adlandıranlar da var idi.

Halbuki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda yetişən bu nadir, tarixi şəxsiyyət çox keşməkeşli ömür yolu sürmüş, millətə yardım etmiş, onun azadlığı və səadətini uğrunda illərlə fədakarlıq göstərmişdir. Xalqının mənəvi və fiziki sağlamlığı yolunda can

züylə onu daha yaxşı dərk edər, fəaliyyətilə uzlaşan, əməllərilə bağlanan nəsihətlərinin mənasını dərinləndirən anlayırıq. "Bir millət özünü tanımayanca, hüququnu düşünməz. Tanımaq üçün də milli dil, milli məktəb, milli mətbuat, milli ədəbiyyat lazımdır. Bunların da meydana gəlməsi və tərəqqisi bizim üçün həyati əhəmiyyətə bağlıdır". 1906-cı ildə ziyalıların təşəbbüsü ilə keçirilən müsəlman müəllimlərinin I qurultayında, eləcə də ondan sonra baş tutan iclaslarda Nəriman Nərimanov ana dilində dərs proqramı hazırlamağın, yeni təlim kitablarının tərtib etməyin zəruriliyini bildirirdi. Ana dilində mətbuatın, teatrın, ədəbiyyatın olması yolunda əlindən gələni əsirgəməzdi. Elə Leninə də ona görə inanırdı ki, millətlərə azadlıq yolu açılacaq. Hər kəsin öz dilində məktəbi olacaq. Əslində elə sovet quruluşunun müsbət cəhətlə-

miş olsaydı, əfkari-ümumiyyə ilə birtəhər mübarizə aparmaq olardı, lakin Ermənistan, daşnaklara vermək düzəldilməsi mümkün olmayıb, pis nəticələr verə biləcək səhvdir". Daha sonra Nəriman Nərimanov kartları daha cəsarətlə açaraq həqiqəti deməkdən çəkinmir: "Üç respublikadan birinci olaraq Sovet Rusiyasının qoynuna atılmış Azərbaycan isə həm ərazisini, həm də müstəqilliyini itirir (Əsl həqiqət də budur -F.X.)". Nəriman Nərimanov bu məsələdə iki günahkar tərəfin adını çəkməkdən də ehtiyatlanmayıb. Çünki haqlı idi. "Və bütün bunların müqəssiri kimdir? 1-ci Mərkəzin xəbərsizliyi (Doğrudanmı xəbərsiz idilər - F.X) və 2-ci Mərkəzdə oturmış erməni daşnak-kommunistlərinin iyrenc işi".

Leninin vəfatından bir qədər sonra Azərbaycandakı vəziyyətlə bağlı Mərkəzi Komitəyə - İ.V. Stalinə göndərdiyi məxfi sənəddə Nəriman Nərimanov bir neçə erməni daşnağının adını çəkərək onların Bakıda həyata keçirdikləri mənfur əməllərdən danışaraq məsləhət bilib: "Mikoyanın, Sərkisin və Mirzoyanın başçılıq etdiyi BEKA-nın işini, nəhayət yoxlamaq lazımdır. İndiyə qədər solları oynamaq və oynayanların cinayətkar fəaliyyəti aydın şəkildə alardı". Bu sənəddə Nəriman Nərimanov bir xatırlatma da edib ki, məhz Leninlə söhbət zamanı demişdim: "Ya mənə bir qrupla açıq döyüşə girməyə icazə versin, onda onu tez məhv edərdəm, ya da qoy RKR MK ona solları oynamaq qadağan etsin". Amma təəssüf ki, nə Nərimanov icazə verilib, nə də özləri bir tədbir görüblər. Nəticədə Nərimanov millətçi damğası vurulub, Mikoyan isə "beynəlmiləlçi" olub.

aparmaq iqtidarında idi. Nəriman millətinin sipəri kimi onu bələlərdən qorumağa çalışırdı. Qarşıdan məşəqqətli repressiya illəri gəlirdi. Bəlkə də elə mikoyanlar bəd əməllərini Azərbaycanda maneəsiz həyata keçirmək üçün Nərimanovun aradan götürdülər. Bu müəmmalı ölümün başqa adı yoxdur. Türk qanına susamışlarla bir binada çalışmaq və həm də onlarla mübarizə aparmaq məhz bu ağır aqibətin təsdiqidir. Elə Nəriman Nərimanov məktublarında bildirdirdi ki, "Mikoyanın ən böyük düşməni mənəm".

Oğlu Nəcəfə yazdığı məktubda isə Nəriman Nərimanov həyatının portretini çəkərək ən böyük etirafını edib: "Mən insanın insan tərəfindən əsarətinin əleyhinəyəm. Harada olursa-olsun, bütün varlığımla köləliyə qarşıyam. Bəşəriyyətin tezliklə nadanlıqdan və eləcə də köləlikdən azad olması üçün yollar axtarıram. Sosial-demokrat da olmuşam. Lakin bu təşkilat get-gedə idealdan daha çox uzaqlaşır. Bolşeviklərin proqramını xüsusi məmnunluqla qəbul etmişəm, çünki həmin sənəddə tezliklə məhz öz proqramımın həyata keçiriləcəyini - Yer üzündə köləliyin məhv ediləcəyini görmüşəm... Bəlkə də sən bu sətirləri oxuyarkən bolşevizm heç olmayacaq". Nərimanov beş yaşlı oğluna bu məktubu sadəcə bir ata kimi yazmamışdı. O, əslində öz vətəni, milləti qarşısında hesabətini, vəsiyyətini və ən başlıcası etirafını qələmə almışdı. O, müdrik və həssas insan idi. Kremlidə baş ve-

Leninin vəfatından bir qədər sonra Azərbaycandakı vəziyyətlə bağlı Mərkəzi Komitəyə - İ.V. Stalinə göndərdiyi məxfi sənəddə Nəriman Nərimanov bir neçə erməni daşnağının adını çəkərək onların Bakıda həyata keçirdikləri mənfur əməllərdən danışib.

Aldanış, etiraf və müəmmalı ölüm

qoymuşdur. Dövlət müstəqilliyimizi qazandıqdan sonra təəssüf ki, bu dahi şəxsiyyətin ünvanına çamır atanlar da oldu. Halbuki, Nəriman Nərimanovun həyatına, yaradıcılığına, fəaliyyətinə dərinləndirən bələd olmaq, yazdığı bədii əsərləri, məqalələri, məktubları... oxumaq və ədalətlə təhlil süzgəcindən keçirmək kifayətdir. Müəllim, həkim, yazıçı, dramaturq, jurnalist, ictimai-siyasi xadim, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bu quruluşun strukturunda ən yüksək vəzifələrdə çalışan Nəriman Nərimanov xalqının sabahı uğrunda mübarizəsini dayandırmırdı.

Unudulmaz ədəbiyyatşünas alim və yazıçı Mir Cəlal görün necə ustalıqla və dürüst yazırdı: "Nəriman Nərimanov cəmiyyətin həyatında gedən böyük təbəddülatları, kapitalizmin inkişafı ilə əlaqədar yaranan milli intibah və dirçəlişi təhlil edərək, qəti şəkildə gələcək tərəqqiyə inanırdı. O, cəmiyyətin həyatında böyük bir çevriliş, bir inqilab olacağını hiss edirdi. Buna görə də xalqı bu çevrilişə hazırlamağı böyük vəzifə sayırdı". Cəhəllətə qarşı üsyan edən, xalqının mariflənməsi yolunda minbir əziyyətə qatlaşan Nəriman Nərimanov hələ gənc yaşlarından yəqin etmişdi ki, millətin həyatında bir mənəvi inqilab olmasa, tərəqqi və inkişafa ümid bəsləmək çətinidir. "Onun V.I. Lenindən, İ.V. Stalinə başlamış özünün beş yaşlı oğluna - Nəcəfə yazdığı məktublarda aldaniş, etiraz və şikayət ovqatı bir-birinə qarışmışdır" (Yaşar Qarayev).

Nəriman Nərimanovun ədəbi-tənqidi məqalə və məktublarından seçdiyimiz bəzi müdrik fikirlərə, tövsiyələrə diqqət yetirək öz sö-

rindən biri məhz millətlərə ana dilində təhsil hüququnun verilməsi oldu.

Ana dili haqqında söylədiyi fikirlər də o qədər gözəldir ki, inanmırsan 100 ildən çox yaşı var. Klassik və müasirdir. Bu köhnə təzəlik adamın ruhuna qədər işləyir: "Bir dil ki, sən daha beşikdə ikən bir layla şəkildə öz ahəng və lətafətini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin guşələrində nəqş bağlayıbdır! Bu dil ki, həyat və kainat haqqında ilk əvvəl o dil sayəsində bir fikir hasil edibsən, cisim və ruhun möhtac olduğunu mənəvi dildə tələb eləyirsən..."

İctimai dərdlərimiz Nəriman Nərimanov bəlli idi. O yazırdı: "Xalqın dərdini çəkənlərə görün göz, eşidən qulaq, sağlam beyin, həssas ürək, millətin isə müəyyən inkişaf yolu, məqsədi olmalıdır. Əks halda, o millətin istiqbalı dəhşətli bir fırtınaya düşər." Gerçək budur ki, o fırtınanın içindəydi Nəriman Nərimanov. Təzadlı münasibətləri, ikiüzlü siyasəti dəqiq anlasa da, baş verənlərdən yuxarıların xəbəri olmadığına inanırdı, ya bəlkə də bilərəkdən Leninə məlumat vermək istəyirdi, onun diqqətini hadisələrin məcrasına yönəldə bilirdi: "Əziz Vladimir İliç! Mənim teleqramlarımdan birində verilmiş məlumatı, demək olar ki, təkrar etmək lazım gəlir (Zavallı Nəriman bu mövzuda Mərkəzə neçə dəfə yazıbmiş - F.X.). Dəhşətli vəziyyət yaranmışdır. Mərkəz Gürcüstan və Ermənistanın müstəqilliyini, Azərbaycanın istiqlalini tanımış, lakin eyni zamanda o, Mərkəz Azərbaycanı tamamilə mübahisəsiz ərazilərini Ermənistanə verir. Əgər bu ərazilər Gürcüstana veril-

Sovet vaxtında orta və ali məktəblərdə bizim nəslə Nəriman Nərimanovu alovlu kommunist-yazıçı kimi tanımağa çalışdılar. Həkimliyini, ədəbiyyatını, xeyirxahlığını anladıq. Amma etiraf edirəm və onu unudurmağa çalışanlara söyləyirəm ki, məxfi sənədlərin üzərindən qara pərdələr çəkildikcə Nərimanov olduğu kimi tanıdıq.

nu oynamağı qadağan etsin". Amma təəssüf ki, nə Nərimanov icazə verilib, nə də özləri bir tədbir görüblər. Nəticədə Nərimanov millətçi damğası vurulub, Mikoyan isə "beynəlmiləlçi" olub.

rənlərdən, qəfil "xəstəlik"lərdən, zəhərlənmələrdən xəbərsiz deyildi. Təbii ki, geri çəkile bilməzdi. Bəlkə də elə bu səbəbdən yazırdı: "İnsan gərəkdir mümkün olan qədər zindəngənliyi doğruluqdan keçirir. Zira ki, yalan və əyrilik həmişə aşkar olub, insanı bədnam edir".

Sovet vaxtında orta və ali məktəblərdə bizim nəslə Nəriman Nərimanovu alovlu kommunist-yazıçı kimi tanımağa çalışdılar. Həkimliyini, ədəbiyyatını, xeyirxahlığını anladıq. Amma etiraf edirəm və onu unudurmağa çalışanlara söyləyirəm ki, məxfi sənədlərin üzərindən qara pərdələr çəkildikcə Nərimanov olduğu kimi tanıdıq. "Heç zaman özüm üçün yaşamadım ki..." söyləyən Nəriman Nərimanov unudulmayacaq. Buna nə ölümün gücü çatır, nə də bədxahların.

Özü demişkən "İnsan var ki, ölər, yox olar və bunun yoxluğunu ancaq yavuş qohum-əqrəbası hiss edər. İnsan var ki, ölər və bunun yoxluğu xüsusi bir milləti heyifsiləndirir. İnsan var ki, ölər və onun ölümü bütün millətlərə təsir edər".



Flora Xəlilzadə, əməkdar jurnalist